

VELIKI KÓD SLOVENSKEGA JEZIKA IN KNJIŽEVNOSTI

Štiristoletni jubilej prvega slovenskega prevoda biblije in prve slovenske slovnice ima veliko večji kulturnozgodovinski pomen, kakor smo ga v času, ki mu ni preveč do zgodovinskega spomina, pripravljeni priznati. Delo J. Dalmatina (*Biblia, tu je, vse svetu pismu*) in A. Bohoriča (*Arcticae horulae*, oboje 1584) je namreč prva manifestacija narodne, intelektualne in besednoustvarjalne volje, na podlagi katere se je v zgodovini razvil pojem slovenstva v današnjem pomenu besede. Gre za temelj, na katerem smo se gradili in na katerem smo gradili, kar pomeni, da je beseda o tistem prvem impulzu, ki nas je iz gole biološke dvignil na raven tudi duhovne (kulturne) eksistence. Slovenska kulturna formacija in duhovna geneza sta dele reformacije v 16. stoletju, v njej pa sta – kot program in njegova uresničitve – na prvem častnem mestu prevod biblije in slovnična kodifikacija jezika.

Geneza slovenske reformacijske miselnosti razkriva sočasno delovanje tistih evropskih duhovnih tokov, ki so se v normalnem književnem razvoju razvijali postopoma. Njeni izviri segajo od nominalizma v srednjeveški filozofiji do najbolj skrajnih oblik reformacijskega gibanja. Pri tem je pomembno, da se je spremenil življenjski občutek. *L'uomo universale* je našel v odnosu do religije, znanosti, države in zgodovine – sebe. Zato je začel s kritiko sholastike ter podvomil o *docta religio*; oživil pa je izobrazbeni ideal v klasični starini ter v duhovnih pozicijah, ki so jih zavzemali antični avtorji, našel pogum za etično preobrazbo krščanstva. Gibanje je ostalo v okviru cerkve, ki pa ni mogla zavreti človeškega duha. Le-ta je zavrgel srednjeveško življenjsko signaturo (*Pulvis es et ad pulverem reverteris*) ter privzel novoveško bivanjsko kategorijo (*Homo sum et nihil humani a me alienum puto*).

Odgovor na vprašanje o protislovnosti slovenskega reformacijskega svetovnega ter političnega nazora, na katerem je zapaziti razloček med javno smerjo in stvarno pripadnostjo, je mogoče šele na podlagi mnogih dejavnikov. Za luteranstvom, cvinglijanstvom ali flacijanstvom so se skrivala družbena in politična dejstva, ki so bila resnični vzrok in gibalo teh smeri. Slovenska dežela, ki ni imela svoje upravopolitične tvorbe, ki je bila brez svojega plemstva in v stalni nevarnosti pred Turki, ni bila in ni mogla biti družbeno diferencirana in družbeno razvita v tisti meri, ki bi bila zahtevala večjo in bolj izrazito ideološko diferenciacijo. Trubar je to čutil in je zato odklanjal načelne debate o teoloških stvareh. Heterogenost idejnih prijemališč in hkratno sprejemanje uradnega luteranstva je bilo izraz objektivnih zgodovinskih dejstev, ki so odmevala v slovenskem reformatorju. Le-ta je izšel iz ljudstva in njegova verska problematika, ki jo je razrešil v duhu luteranstva, je bila odsev duhovnih stisk slovenskega naroda. Kot organizator protéstantizma je Trubar postal ideolog tedaj naprednega družbenega razreda, ideolog mladega meščanstva. S sprejetjem nekaterih prvin cvinglijanskega racionalizma je postal celo tolmač najbolj naprednih teženj tega razreda. Njegova osebna pot pa ga je vendarle vodila v kompromis s plemstvom, od katerega je bil gmotno odvisen.

Trubar – na primer – svojih nazorov ni izpovedoval v obliki polemike. Skušal jih je celo zatajiti, ker so bile nekatere težnje, ki jih je gojil, v slovenskem družbenem položaju brez opore. Trubarjevo duhovno življenje je torej odsev notranjih protislovij, ki so značilna za posebni položaj mladega meščanstva na Slovenskem. Postal je ideolog novega, naprednega družbenega razreda, ni pa hotel in mogel prekoračiti možnosti, ki jih je le-ta objektivno imel. Vrhunec njegovih naporov je bil slovenski cerkveni red z očitnimi tenden-

cam po združevanju in notranjem povezovanju slovenskega ljudstva. Demokratična tendenca, ki je bila naperjena naravnost zoper absolutistične načrte, pa je razkrila še eno lastnost: slovenski protestantizem je ohranil relativno idejno in popolno organizacijsko enotnost (Dušan Pirjevec). Zato je bil že v njegovih začetkih razločen odpor proti Vergerijevemu načrtu o nekakšnem splošnem slovanskem jeziku. Trubarjeva odločitev za materinščino je prihajala v času, ko so se tudi v Evropi formirali narodi in ko so bile možnosti za nastanek slovenskega naroda dovolj razvite. Veličina te odločitve je bila v tem, da je ravnala v soglasju z ustvarjenimi pogoji in v soglasju s perspektivo, ki so jo omejenjene možnosti odpirale. Znotraj takšnih trenj je obstajalo še protislovje med cvinglijanstvom, ki je ustrezalo demokratičnim, humanističnim in plebejskim prvinam Trubarjeve miselnosti, in luteranstvom kot uradno refomacijsko smerjo. Nasprotje cvinglijanstvo – augsburška konfesija je reševal z delom za slovensko knjigo. Na voljo je imel samo še punt, za tega pa se ni odločil. Odločil se je za pot, ki je imela v sebi več perspektive. Trubar je bil močna in izrazita osebnost, v kateri so z nenavadno silo odmevala nasprotja časa. Njegovo delo pa je bilo v soglasju z zakonitostmi razvoja in z njegovimi perspektivami. Izbral je kulturo kot tisti faktor, ki je reševal in ohranjal slovenski narod tudi v kasnejšem zgodovinskem razvoju.

Zgodovinske pobude, iz katerih je izšla slovenska knjiga, so torej dokaj različne. Delovala je najprej tista sila, ki jo je bilo zapaziti že v srednjeveškem sporu med realisti in nominalisti. Ta je pomenil upor zoper duhovno diktaturo enega samega središča ter zahteval tudi za posameznika svobodo misli. Tendence, ki so hotele dati veljavo človekovi individualnosti, so razkrajale srednjeveški univerzalizem. Latinski jezik in književnost v 16. stoletju nista bila več občutena kot nekaj splošno evropskega, ker so bili zarodki narodnosti že premočni in preveč izraziti. Poleg te zavzetosti za pravice individualnega naroda, ki jo lahko imenujemo domovinsko ljubezen, je delovala še reformatorska gorečnost. Verska vnema pa je v tem času ideološka vnema in hkrati stopnjevana družbenopolitična dejavnost. Družbena nasprotja so dobivala religiozno obliko in čim bolj so bila ostra, tem večja je bila verska vnema. V Trubarju so težnje časa odmevale z vso silo. Normalna razrešitev je bila v prvi slovenski knjigi, ki je dejanje resničnega kulturnega ustvarjalca. Njen avtor je občutil duhovni problem in ga znal rešiti. Objektivni momenti in silnice so se že sami po sebi usmerjali v takšno odločitev; potrebna je bila le še subjektivna zavest, ki bi vse objektivne težnje in možnosti realizirala in organizirala spontano dogajanje. To odločitev je storil Primož Trubar.

Prvi dve knjigi sta bili katekizem in abecednik. To je značilno za ideološko usmerjenost slovenske reformacije in hkrati simbolično za tematsko razčlenjenost slovenskega slovstva v obravnavanem času. Potreba po izobrazbi se je družila z verskimi cilji kateheze, kar pomeni, da je šlo posvetno pod roko z verskim.

Reformacija prinaša namreč tudi v šolstvo na Slovenskem tehtne novote, ki se razkrivajo zlasti v nastanku osnovne šole in gimnazije. Do tega časa osnovne šole, ki mora biti elementarna, namenjena vsakomur, in mora uporabljati materinščino kot učni jezik, ni bilo. Trubar je ločeval poklicno (latinsko) šolo od osnovne. V prvi naj bi se izobraževal naraščaj za posvetne poklice, potrebne pri upravljanju dežele, in podmladek za protestantske duhovnike. Osnovna šola pa naj bi dajala učencem temeljno znanje katekizma, petja, branja in pisanja. V ta namen so izdajali abecednike (npr. Trubarjeva iz leta 1555 in 1566) ali različnim spisom dodajali navodila za učenje branja (npr. Krelj v *Otročji bibliji* 1566). Izdaje katekizmov, ki jih je začel 1550 Trubar, so rabile za pouk verouka, hkrati pa so bile tudi šolska berila. Za petje so uporabljali številne izdaje pesmaric, v katerih je bilo dovolj ustreznega (tudi z notami opremljenega) gradiva.

Med predmeti so bili poudarjeni jeziki, verouk in petje. Pri vseh je bila v ospredju praktična plat. Jezikovni pouk je dajal prednost aspektom, ki so vplivali na stilistično podobo

reformacijskega slovstva. Ker je bil tisk slabo razširjen, je bila govorjena beseda poglavitna oblika množičnega sporazumevanja. Jezikovni pouk je torej moral prevzeti nalogo, da učenca usposobi za logično in učinkovito izražanje. S tem sta dobili večji vpliv logika (dialektika) in retorika. Zgovornost, ki je bila končni pedagoški smoter, so dosegali zlasti s poukom sintakse, ki je prihajala na vrsto po oblikoslovju. Ob njej so učili prozodijo, s čimer so hoteli zbuditi zmožnost oblikovanja misli v vezani besedi. Oblikovanje proznih in pesniških besedil, ki je postalo najvišja izobrazbena zahteva, je bilo v skladu z ideologijo protestantizma, ki je v kulturne obrede vpeljalo predvsem pridigo in pesem, isti namen so imele tudi govorne vaje, pri katerih so recitali dialoge, Terencijeve komedije in Cicerona. Rektor Nikodem Frischlin je sam pisal latinske drame, od katerih je bila ena (*Sussane*) tudi v šolskem programu. To bi kazalo, da je ljubljanska gimnazija gojila tudi dramatično dejavnost, ki pa najbrž ni segla do slovenščine.

Šolska izobrazba je torej ustrezala poglavitnim tendencam reformacijske miselnosti. Vzgoja v obravnavanem duhu pa je pomembno vplivala na zunanjo obliko protestantske slovenske književnosti. Na novo je zastavila problem kompozicije, stiha in stila, zavrnila večidel vsa dotlej vladajoča načela in tudi na tem področju prinesla novote, ki so imele velik literarni pomen. Slovenska protestantska književnost se sicer ni povzpela do svojega izvirnega umetniškega dejanja, a je s svojo tematiko in obliko že silila čez okvire, ki jih je postavljalo nabožno pismenstvo. Da ni prišlo konec stoletja do nasilnega zloma, bi se bilo po logiki stvari slovensko slovstvo estetsko mnogo prej razčlenilo in dalo prve leposlovne rezultate. Nemar protireformatorjev, ki niso znali oceniti niti vloge nabožne literature, je ta korak odgodil za daljšo dobo in slovenski slovstveni položaj vrnil na izhodišče.

Središče vseh reformacijskih prizadevanj je bila biblija. Za slovenščino je pomenila preizkušnjo in zmago hkrati. Njen vsebinski razpon sega namreč od konkretnosti v težke abstrakcije, slogovno pa prinaša enostaven narativni izraz ob skrajni kompliciranosti ekspresije. Jezik, ki zmore biblijo, je slovstveno zrel. Že Trubar je s svojim prevodom novega testamenta, še bolj pa Dalmatin s celotnim svetim pismom, opravil pomembno dejanje. V slovensko slovstvo je s tem vstopil vzorec trajne literarne vrednosti, ki je v nadaljnjih stoletjih vzdrževal jezikovno in kulturno tradicijo.

Odmev biblije je v zahodnoevropski zavesti eden najbolj markantnih, saj gre pri tem za literarnoteoretična, antropološka, psihološka, zgodovinska, sociološka in mitološka vprašanja, ki segajo prav v današnji čas. Za Dalmatinovo kulturnozgodovinsko dejanje (prevod biblije) je mogoče reči, da je »veliki kód« (N. Frye) za štiristoletni razvoj slovenske metaforike, jezika in stila. Vse do moderne, ko biblija iz etičnega in estetskega postane samo estetski fenomen, zapažamo v proznem oblikovanju njen model. Gre za poseben miselni diskurz, ki ima pomen za celotno Zahodno Evropo in ne samo za Slovence. Z besedami protagonista zgodovine recepcije (H. R. Jauss) bi ta pomen označili kot normodaven in formativen, kot tak pa bi zaslužil večjo pozornost in strokovno obravnavo.

Druga ravnina obravnavanega pomena je nastanek določene miselne ali intelektualne koherence. Ko se je reformacija odločila, da biblijo brez posrednika da v roke vsakemu posamezniku, je s tem le-tega priznala za individualno celoto in posebnost (= subjekt), ki ima ne le pravico, temveč tudi dolžnost izbire in presoje. S tem je dokončno vzpostavljena ločnica med področji *civitas dei* in *civitas terrena*, v spoznavno-filozofskem smislu pa se je uresničila avguštinska premisa: *Noli foras ire, in interiori homini habitat veritas*. Posledica tega je bila daljnosežna epohalna iniciativa, ki jo predstavlja rojstvo evropske metafizike subjektivnosti v novoveški zgodovini.

Ta zgodovinski obrat je bil mogoč, ker je bila v idejni dinamiki slovenske reformacije vrsta izredno pomembnih zametkov. Temeljna protestantska ideja o neposrednosti in sub-

ektivnosti religioznega elementa je podirala mostove s srednjim vekom. Središčni pojmi slovenske protestantske ideologije so bili sicer vzeti iz krščanstva, vendar ne iz njegove sholastične oblike, marveč iz praksičanske faze (patrizem).

Milost je v Trubarjevi miselnosti izraz božjega duha in neposredne vernosti. Vero pojmuje kot izrazito osebni odnos do boga; izpopolnjevanje pa je posledica obeh prejšnjih pojmov. V tem sistemu protestantskih vrednot je opazen temeljni razloček, ki jih loči od katolicizma: gre za ponotranjenje in za posebljenje. Protestantizem je reševal stvari z notranjo in osebno prepričanostjo. Ni jih več utemeljeval z vladajočo avtoriteto, kakor je bilo do njega; tako so bile dobljene prve možnosti za porast individualizma v človeku. Na mestu božje nezmotljivosti in cerkvene nestrpnosti sta se pokazali človeška relativnost in strpnost.

Srednjeveško cerkveno, avtoritativno in transcendentalno je zamenjala posvetna, individualna in imanentna kultura. Reformacija je imela v tem procesu prehodno vlogo. S srednjim vekom jo je družila močna pozicija religioznega elementa, z novim razdobjem človeške zgodovine pa nemirna revizija posameznih področij človekovega bivanja. Pogledi na življenje so se osvobodili načel filozofije in teologije, ki sta formalno zadovoljevali težnjo po intelektualni stabilnosti in koherentnosti. Novi čas je označevala dinamika, ki je porajala miselna nasprotja. Vstajali so spoznavni in svetovnonazorski problemi in reševati je bilo treba vprašanje družbenega sožitja. Vrsto divergentnih teženj pa je vendar obvladovalo nekaj enotnih načel. Temeljna prvina novega življenjskega stila je bilo širokopotezno posvetenje (laizacija) življenjskih vrednot, kar se je na evropskem Zahodu združilo s splošno realizacijo državne ideje. Avtonomnost države je pomenila pridobitev zemeljske usmerjenosti in normativnosti. Na vseh področjih se je uveljavljalo načelo individualnosti, ki je postalo izhodišče za osebno svobodo.

Srednjeveška cerkev je bila enotna. Z reformacijo pa so nastale številne ločine, tako da je njena avtoriteta vse bolj padala. Verstvo je izgubilo veljavo, ki veže in uklepa. Srednjeveški univerzalizem je propadel, z njim pa je bila načeta enotnost evropskega civilizacijskega procesa. Evropska integracija, o kateri je mogoče govoriti do tega časa, se je z dezintegracijskimi procesi umaknila začetkom narodnih integracij. Slovenski protestantizem je bil po zamisli širok in trdno prepričan o pomembnosti dogajanja na našem ozemlju. Zato se je ob drugih vidikih integracije kot eden odločilnih dejavnikov pokazala domovinska in slovenska zavest, ki pa je ne smemo precenjevati. Odnos slovenskih reformatorjev do domovine je podoben čustvu, ki ga »zbujata domača gruda in glas domačega zvona«, kakor bi rekel Paul Hazard. Ob tem čustvu je še zelo malo razmišljajočega uma, ki bi ga obrazložil in potrdil. Ob občutku, da se je kdo dotaknil globljega bistva etničnih vprašanj ali tudi zunanje slave domovine, so se začeli čustveni protesti. Čustveni so bili tudi vsi odlomki, ki govorijo o slovanski enoti, sorodstvu med narodi in celo etimološka razlaga etnika Slovan z besedo *slava*. Do resnične narodne zavesti je bilo kljub temu še daleč. Zato v tem času lahko govorimo samo o elementih naroda in o zametkih narodne zavesti, torej o nekakšni višji stopnji literarne nacije, nikakor pa ne smemo v 16. stoletje vnašati tistega, kar ustreza fazi slovenskega preroda.

Dosega religiozne svobode pa je bila temelj za pridobitev duhovne. Človek se je začel zavdati svoje odgovornosti. Ob določenih pojavih se je sam opredeljeval in skušal dejavno menjati tok stvari. Posvetnost načel, ki se v strukturi časa prepletajo in mu dajejo dinamiko, pa ne pomeni demoralizacije tega časa. V srednjem veku je morala izvirala iz religije, brez le-te si je ni bilo mogoče zamisliti. Z reformacijo se je tudi morala avtonimizirala, ker je po temeljnem načelu protestantizma posamezniku zakon etičnega ravnanja že vrojen. Etos torej ni več nadindividualna storitev, marveč izhaja iz prepričanja sami sebi in družbi odgovorne osebnosti. Profana in osebna utemeljitev etike je bila korelat nraevnega teženja po svobodi.

Duhovno in etično svoboden človek je razvil v sebi dvom in kritičnost. Suverenizacija individua je morda prav tu najbolj vidna, zlasti še, če jo primerjamo z njegovo praktično dejavnostjo.

Protestantizem je praktično dejavnost pospeševal in podpiral, medtem ko je bila katoliškom lastna nekakšna naravna nezmožnost za praktične stvari. Privržence reformacije je odlikovala večja pridnost, ki je povečala tudi smisel za trgovino in obrt. Lenoba je bila zanj lastnost, ki ni v skladu s človeškimi postavami. Človek je po njihovem na svetu zato, da opravlja svoj poklic; to mu je dolžnost, ki mu jo nalaga celo božji ukaz. Zato so gojili in cenili vrline, kakor so varčnost, razsodnost, podjetnost in treznost (prim. frekventnost teh izrazov v Trubarjevem delu).

Gibalna sila reformacijskih prizadevanj je etos, ki temelji na čustvu, ljubezni, simpatiji in človečnosti. Reformatorji hočejo življenje napolniti z vsebino in z veseljem ter v vsako situacijo vložiti nekaj svojega in novega. Ta težnja je presegla verskovzgojne smotre ter se prenašala na področje kulturnoreformnega delovanja. Dne 1. avgusta 1565 je pisal Trubar Adamu Bohoriču: »Ne dvomimo, da dobro poznaš in neredko obžaluješ nesrečno kulturno zaostalost naše ožje domovine: saj je prava sramota, kako se vsepovsod šopiri zaničevanje do lepih umetnosti in zanemarjanje duhovne izobrazbe. Toda ko bi le vsi, ki to bedno rovtarstvo v resnici občutijo, hoteli združiti z nami svoje želje in gorečnost, svoje misli in delo ter z nami vred napeli vse sile, da mu napravijo konec.« Iz teh besed odseva evropski humanizem z Erazmom Rotterdamskim, predvsem pa govori Trubarjeva osebna kulturna prizadevnost. V tem pogledu je ena najbolj pomembnih pridobitev reformacije na Slovenskem normiranje slovenskega knjižnega jezika in pravopisa, kar je opravil A. Bohorič.

Življenjski svet prvotnega narodnega jezika je bil zelo tesen. Ob Trubarjevem nastopu slovenščina še ni bila nevtralni medij za vsakovrstna sporočila in spoznanja, marveč le skromna nosilka posebnega življenjskega in uporabnega sveta, ki sta mu vstop na področje duhovnega življenja kratili latinščina in nemščina. Ko si je jezik s prodorom v knjigo pridobil razna nova področja, je s tem postajal nosilec stanovske zavesti in vzrok narodove posebnosti. Novejše raziskave, ki jih je opravil Jakob Rigler, so pokazale, da je Trubarjev delež v tem pogledu neprecenljiv. V njegovi odločitvi za tip knjižnega jezika, ki ga je pisal, ležita jezikovni izbor in tehten premislek. Nastanek slovenskega knjižnega jezika je povezan z vrsto zelo pomembnih faktorjev. Sklicevanje na besede apostola Pavla (*Et omnis lingua confitebitur Deo*) ali Avgušтина, ki je govoril, da se morajo vsi cerkveni obredi opravljati v narodu razumljivem jeziku, je nasledek že obravnavanih razmer. Reformacijska ideja si je samo poiskala ustrezno mesto v teološki literaturi, da bi s tem dobila več veljave. Sistemska določitev temeljev slovenskemu knjižnemu jeziku je bila delo individualnega napora in zavestnega hotenja. Trubar se je jezikovno naslonil na govor Ljubljane, ki je v njegovem času s 4000 prebivalci že postajala središče dežele. V njej je bila uprava Kranjske, imela je slovenski značaj, bila je center meščanstva in kulture, postala pa je tudi središče nove slovenske cerkve. Ljubljanski govor je bil v sklopu dolenjskih govorov, močno pa je podlegel vplivom gorenjskega narečja. Ti vplivi so bili zlasti očitni v monoftongizaciji ei, ou > e, o, ki je bistvena značilnost Trubarjevega jezika in njegov temeljni razloček nasproti dolenjsčini. Podlaga slovenskega knjižnega jezika je torej postal govor Ljubljane, nekoliko modificiran po Trubarjevem domačem narečju.

Takšna rešitev je bila jezikovno dokaj srečna. Slovenski jezik je bil v drugi polovici 16. stoletja že dokončno narečno razčlenjen. Vprašanje knjižnega jezika ni bilo preprosto. Zaradi svoje zemljepisne lege pa se je ljubljanski govor, ki je imel dolenjske in gorenjske elemente, lahko uveljavil. Bil je središčni govor in je vseboval glasovne in oblikoslovne posebnosti, ki so bile tudi v večini drugih slovenskih narečij. S tem je ta jezik dobil lastnost, ki jo mora imeti sleherna knjižna govorica, namreč elastično stabilnost. Ker je bil

kodificiran v Bohoričevi slovnici in zapisan v Dalmatinovem prevodu biblije, je ustvaril izročilo, ki je v kasnejšem razvoju odločalo o biti slovenskega naroda in slovenske kulture.

Trubar sam v svojem sistemu ni bil dosleden in zvest. Po sedemletnem premoru med 1567 in 1574, ko ni bil publicistično dejaven, je programirana podoba zaradi oddaljenosti od domovine začela bledeti. Uveljavljal pa se je vse bolj jezik njegove zgodnje mladosti, in to je vneslo vrsto odmikov od temeljnega sistema. Takšni odmiki so nastajali tudi pri drugih protestantskih pisateljih, ki niso razumeli zamisli Trubarjeve »kranjščine« (npr. Boštjan Krelj), ali so bili razločki posledica normalne rasti (Dalmatin, Bohorič idr.). Ostal pa je temeljni sistem, ki ga je pravilno zaslutil Trubar, kodificiral pa Bohorič, in ki je podlaga sodobnega slovenskega knjižnega jezika.

Reformacija pa je normirala tudi slovenski pravopis. Trubar se je grafično naslonil na nemščino in prvi dve knjigi celo natisnil v frakturi. Kasneje je prevzel latinico, v kateri pa je ostalo odprto vprašanje sičnikov in šumevcev. Edini razložek v primeri z nemškim pravopisom je napravil pri črki *h*, ki je ni napisal na nemški način (*ch*). Nedoslednosti je skušal urediti B. Krelj, v sistem pa so prišle z Bohoričevo slovnico in bile uveljavljene na straneh Dalmatinove biblije. Bohoričev grafični sistem, ki je po njem dobil ime bohoričica in se je uporabljal do Prešernovega časa, je označen z naslednjimi lastnostmi: vpeljava črke *j*, označevanje palatalnih *l* in *n*, razločevanje med *u* in *v*, apostrof pri enozložnih predlogih, natančna ločitev sičnikov, šumevcev in afrikat (*ſ*, *s*, *z* = *s*, *z*, *c*; *ſh*, *sh*, *zh* = *š*, *ž*, *č*) idr.

Bohorič je enako pomemben kot šolnik in kot pisec prve slovenske gramatike. Ljubljanska stanovska šola je pravzaprav njegovo delo. Zanj je formuliral šolski red (1568, revidiran julija 1575). Cilj mu je bil usposobiti učenca za aktivno rabo latinščine. Dijakom, ki niso znali nemščine, je dovolil kot pomožni učni jezik slovenščino, ki je s tem dobila neke pravice v javnem življenju. Da bi jim omogočil čim hitrejši prehod, je sestavil abecednik in slovarček omenjenih treh jezikov (*Elementale Labacense, Nomenclatura trium linguarum*, oboje 1580). Svojo pedagoško teorijo je utemeljil tudi s humanističnimi razlogi. Zahteval je od učitelja, naj se v vzgojnem procesu prilagaja učenčevi dojemljivosti in njegovi razvojni stopnji, in to je bila pomembna novost v razvoju pedagogike na Slovenskem.

Bohorič je slovel kot odličen poznavalec slovenskega jezika. Že M. Klombner, pozneje pa tudi deželni stanovi so mu zaupali različne naloge v zvezi z repertoarjem slovenske reformacijske književnosti. Dokazano je, da je prevajal psalter, korigiral Juričičev prevod Spangenbergove postile in sodeloval z Dalmatinom pri vseh njegovih tiskih. Novejše raziskave so ugotovile celo, da je avtor biblijskega registra v Dalmatinovi izdaji prav Bohorič. Ta register namreč obsega 775 besed, ki jih razlaga z ekvivalenti iz enega ali več slovenskih in hrvaških narečij. Krajši predhodnik temu delu je bil objavljen že v objavi pentatevha (1578). Pri takšnem delu je Bohorič pokazal znanje slovanskih jezikov in razkril svoj čut za slovarsko delo. Ker pa med glasoslovnimi načeli, ki vladajo v registru, in jezikom bibličnega teksta ni soglasja, jezikoslovci sklepajo, da je njegov vpliv na razvoj knjižnega jezika manjši, kakor je mislila tradicionalna literarna zgodovina.

Leta 1581 je bil imenovan tudi v revizijsko komisijo, od katere je dobil nalogo, »naj spiše v pravem redu nekatere svoje opazke o latinsko-kranjskem pravopisu, ki jim jih je takrat razlagal in jih niso zavrgli«. Te opazke prinaša v sistematični obliki prva slovenska slovnica z naslovom *Arcticae horulae*, ki je izšla v Wittenbergu 1584. leta.

V tem latinsko pisanem delu se je oprl na slovnico latinskega jezika, ki jo je napisal njegov akademski učitelj Filip Melanchthon. To je postalo za znanstveno usodo tega delca odločilno. Bohorič se po predlogi ni ravnal, kot bi bilo edino dopustno, v metodičnem pogledu, marveč je skušal uporabiti latinski gramatikalni sistem za slovenščino. Zato je tudi v njej »odkrival« vokativ, ablativ in subjunktiv, ni pa videl vrste stvarnih jezikovnih po-

javov (obstoj lokativa in instrumental, glagolski vid, deležniki ipd.). V pravopisu je novost uvedba črke *j*, medtem ko so vse druge spremembe znane že iz Krelja (sičniki, šumevci, zlit glasovi, razločevanje med *u* in *v*, apostrof pri enozložnih predlogih itd.). Ta pravopis je pod imenom bohoričica veljal do prvih desetletij 19. stoletja.

Bolj kot slovnični del Bohoričeve knjige je pomemben njen uvod s široko slovansko orientacijo. Avtor je dobro poznal probleme zahodnih in južnih Slovanov, vse slovanske etnične skupine pa so mu bile »isti narod ter enega in istega izvira«. Domovinska zavest je že močno razčlenjena; navdaja jo ponos in iz njega izvirajoče poveličevalne tendence. Ko je iskal prvine, po katerih imajo Slovenci naravno pravico do samostojne kulture, je navajal tudi izmišljene razloge za zgodovinsko pravico. S to svojo visoko pesmijo slovenstvu in slovanstvu, katerih notranje zveze in sorodnosti je pokazal z zbirko očenašev, je ohranil osrednji položaj do Pohlina, vendar je še Zois ob njem poglobljal svojo razsvetljensko ideologijo.

Z Bohoričevim uvodom je slovenska reformacijska književnost dosegla najširši krog spoznanj in pobudila v kasnejšem razvoju vrsto kulturnozgodovinskih trenj. Za sedaj obstaja še problem, ki pa je izredno značilen, zakaj je avtor v poglavju o metriki odstopil od Melanchthonove knjige ter spregovoril samo o naglasu. Slovena reformacijska verzifikacija je v osemdesetih letih *de facto* že izpovedala silabotonično načelo, čeprav se je *de iure* še vedno prištevala k silabičnemu. Bohoričeva edina pesem (*Ena druga otročja pejsen*), ki je bila objavljena 1584. in 1595. leta, ima v svojih osemindvajsetih kiticah izrazito akcentuacijsko osnovo. To bi kazalo, da je Bohoričeva zasluga velika ne le na področju šolstva, slovničarstva in slovenske kulturne zavesti, marveč tudi na področju slovenske verzifikacijske tehnike. Reformacija je z Bohoričem zaslutila tudi pravo in resnično teoretično podlago slovenskega stiha.

V zgodovini pa ni vedno pomemben samo tisti, ki je vrgel kamen v vodnjak, temveč tudi koncentrični krogi, ki jih je povzročil pad kamna. Bohoričeva kodifikacija slovenščine je bila izvedena po Trubarjevih premišljanjih o tem vprašanju. Le-ta je že ugotovil dialektalno razcepljenost (... slovenski jezik se povsod glih inu v eni viži ne govori... «), razglabljal o slovničnih in pravopisnih problemih in se odločil za jezik, ki ga »vsaki« ... Slovenec lahko zastopiti«. Tip jezika, ki ga je izbral, imenuje kmečki/ljudski slovenski jezik. Takšna mesta so nedvoumen dokaz, da je Trubar slutil osnovno enotnost knjižnega jezika, ki pa temelji na narečnih razlikah; ta enotnost je inherentna enotnosti naroda. Bohorič je to predpostavko že uzavestil. Vsem slovenskim govorom so osnovne karakteristike skupne, po tej enotnosti pa lahko presojamo narečne razlike. Iskanje najbolj enostavnega (*unum simplicissimum*) je bilo v praksi čisto moderno: neko jezikovno situacijo definira skozi presek konstantnih značilnosti fonetike, morfologije, sintakse ali leksike. Jezikovna situacija, ki se je vzpostavila v Bohoričevem modelu pisanega jezika, je zaustavila slovenski jezik na določeni točki razvoja. Ta točka predstavlja skupno normo, ki se je vzpostavila v skupnosti; ta skupnost je slovenska, zato lahko trdimo, da je slovenski jezik s tem postal gramatični jezik. Nad živim jezikom se je, po dogovoru, dvignila ustaljena in pravilna forma, ki ji pravimo knjižni jezik. Formiranje slovenskega knjižnega jezika je potekalo kot graditev diasistema.

Ker je slovnica samo enakost jezika, ki se v času in prostoru ne more spreminjati, je v njej dosežena soglasnost vseh prizadetih, kar v enaki meri izključuje tako voljo posameznika kot tudi spremenljivost. Jezikovna kodifikacija torej zaustavlja spreminjanje jezika, ki je sicer pokoren samo volji posameznika. Ako ne bi bila uresničena, bi se – kakor bi rekel Dante – »znašli v situaciji, da se nikakor niti deloma in nepopolno, ne bi mogli približati mislim uglednih piscev in zgodovini daljnih prednikov ali vseh tistih, ki jih drugačnost kraja, kjer žive, dela drugačne od nas« (*O umetnosti govorjenja v ljudskem jeziku*). Razlago

za tak postopek isti avtor vidi v tem, da »med stvarmi, ki pripadajo isti vrsti, obstoji lahko le ena, s katero se vse stvari te vrste lahko primerjajo in merijo in ki se po njej lahko vzame mera za druge... In tisto, kar rečemo o stvareh, ki jih določamo po kakovosti in količnosti, mislim, da lahko rečemo tudi za vsako kategorijo, glede na to pa tudi za vsako substanco. To pa pomeni, da je vsaka stvar, glede na njeno pripadnost določeni vrsti, merljiva po tem, kaj je v tej vrsti najenostavnejše«. Reformacija je sledila logiko takih razmišljanj, zato je Bohoričeva slovnica temeljni kamen, na katerem tudi sloni individualna fiziognomija slovenskega naroda.

GMJAIN PREDGVVOR Z HES VSO SVETO BIBLIO.

Milost Boga Ozbeta, pravu sposnanje inu vero v Jesusa

*Cristusa, njegoviga ljubiga Synu, naj boga ediniga v vseh barjah, skusi
dar inu muh S. Duha, bodi vsem Slovenom,*

A M E N.

BIBLIA, IE ENA GERZHKA *Le sama Biblia je*

besseda, inu pomeni vgmajna, te Buqve Stariga inu *S. Pisma imenova-*
Noviga Testamenta, katere so le same, Svetu pismo *na.*
imenovane, mej vsemi drugimi Buqvami inu Pismi,
kar jih je kuli na tem Svejti.

Nerpoprej sa tuga volo, ker le lete same Buqve *I.*
mej vsemi drugimi Buqvami inu Pismi, inu mimu *Le sama Biblia*
vseh drusih, letu gvishnu inu rishizhnu Boshje prizho- *ima rishizhnu pri-*
vanje imajo, de lo one Boshje, inu de od famiga Boga *zhovanje, de od S.*
svetiga Duha semkaj prideo. Obru, kakor je le sam S. *Duha prideo.*

Duh, s Bugom Ozhetom inu Synom, vsem edinim Bogastvi, prou svet, Ia, Svet, *I.*
Svet, Svet, kakor S. Prerok prizhuje: taku so tudi svete lete njegove Buqve, inu vla *Le sama Biblia*
pisma, kir letukaj notri stoje. Inu najsi so tudi one pisane od teh svetih Prerokou, *ima rishizhnu pri-*
Viudou, Krajlou, Evangelistou, Apostolou, inu od drugih visloku reševljenih Zhlo- *zhovanje, de od S.*
vekou, po katerih, to one tudi ta vekshi dejl imenovane: taku vsaj neko tishli sveti *Duha prideo.*
Ludje letih Buqvi same od sebe pisali, ali te rishy, kir tukaj notri stoje, same is svoje
pameti inu glave taku smisli: temuzh sam Bug, S. Duh, je taku dobru nyh roko, ka- *Sveti Ludje so le-*
kor nyh jesik, vishal, regiral inu pelal, dokler so na tem. Svejtu bily, de neko vsvom *te Buqve skusi dar S.*
vuku nishter drugiga govorili ali pisali, kakor le samuzh tu, kar je on nym rishizhnu *Duha pisali.*
resodil, inu vuzhiti ali pisati sam porozhi.

Od Mo. ella tuga nar tishihiga inu perviga Preroka, kateri je tudi svoje pet Buqve, *Prizhovanje od*
pisal prizhuje sam Bug, de je on shnym od ust do ust govoril. Timu je on tudi sam *Buqvi Stariga Testa-*
s povodal, de bi te bessede sapisali, katere je on shnym govoril: Sakaj on bi hotil po ta- *menta.*
kovih bessedah s Israelom eno savezo sturiti. Taku tudi ta sveti Prerok inu Krajl Da-
vid od sebe prizhuje, inu pravi: GOSPODNI Duh je skusi mene govoril, inu njegovu
govorjenje se je skusi moj jesik sturilo. Israelski Bug je kmeni djal, Israelka Skala je
govorila, ta pravizhni Bug mej Zhlovéki ta GOSPOD Boshjiga strahu. Kateru pri-
zhovanje sam Iesus Cristus potérdi, ker pravi, de je David njega v Duh, GOSPODA
imenoval: Taku sam Bug klesau Preroku govory: Moj Duh, kateri je per tebi, inu
moje bessede, katere sim jest vvoja usta polushil, nemajo od tvoih ust odstopiti. Od
tod tudi semkaj se vseh Buqvah Stariga Testamenta, v Prerokih veden te bessede per:
GOSPOD Bug je kmeni govoril, rekaj, djal, Item GOSPODIA Ibtima se je kmeni ste-
rila, &c. Taku S. Peter ozhitu, od vseh Prerokou kmallu prizhuje, de he nikoli nej o-
benu prerokovanje is Zhlovézhke vole naprej perneffenu: temuzh de so ty sveti Bos-
shji Zhlovéki govorili, pergnani od svetiga Duha Taku S. Paul prizhuje, de je vse
letu Pismo od Boga noter vdhennu.

Raunu pak kakor lo te Buqve Stariga Testamenta pred Cristusevim rojstvom na *Prizhovanje od*
ta Svejt, skusi dar S. Duha pisane: taku tudi te v Novim Testamentu, po Cristusevim *Buqvi, origina Testa-*
rojstvu inu v Nebu hojenju. Takaj sam Cristus, Boshji syn, je v svoje logre dahnil, *menta.*
inu nym S. Duha dal, kateriga je on tudi podle vzhiti ogneni sthali inu vresdlenih
jesikih na Finkustni dan zhes nje islyl po svoji oblubi: inu je taku refejtil, de
onv v vseh svojih predigah neko nishter drugiga vuzhili, inu v vseh svojih Buqvah inu